

Sirkka Ivakko och Björn Sundmark

Läsarengagemang, bildtolkning och identifikation

Barns brev till tidskriften *Jultomten*

Reader Engagement, Interpretation, and Identification: Children's Letters to the Christmas Annual *Jultomten*

Abstract: The article examines a selection of children's letters sent to the editor of the Swedish annual Christmas publication Jultomten (Father Christmas) during three years at the turn of the century 1900. The aim is to show how children responded to the editor's invitation to write letters to the journal, how the children commented on some of the images, and how their appreciation and involvement were articulated in terms of reader engagement, interpretation, and identification. For this purpose, the letters were analyzed with the help of visual literacy theories and methods, which focus on primary school children's picture (and picturebook) reception. The results show that the children's response to the chosen images varies according to their level of involvement and degree of visual literacy competence.

Keywords: Barnbiblioteket Saga, children's periodicals, children's letters, reading promotion, reader engagement

Bilder spelar en avgörande roll i barns läsutveckling.¹ De stimulerar läsutvecklingen på olika vis: dels genom att tala både till fantasi och igenkänning, dels genom att lägga ytterligare en modalitet till den muntliga och skriftliga (Sundmark). Därtill kan läsningens kontext och sociala sammanhang öka läsarengagemanget. Det som är avgörande är om det finns tid, plats och möjlighet att läsa, och om det finns andra att dela läsningen med – vuxna eller barn. Mycket av den samtida literacyforskningen är sysselsatt med just sådana studier.

Men för att få perspektiv på vad som görs idag är det också motiverat att se bakåt i tiden, på läsfrämjande insatser som gjorts förr. Att läsförmågan kan utvecklas genom bilder, och att den sociala kontexten spelar roll är nämligen inte något nytt. Redan för drygt hundra år sedan ägde en av de mest framgångsrika läsfrämjande åtgärderna i Sveriges historia rum. Genom lanseringen av Svensk läraretidnings förlags *Jultomten* (1891) och Barnbiblioteket Saga förmedlades jultidningen och Sagas böcker till skolor och lärare över hela landet – och till barn i hela Sverige. Distributionen av tidningen genomfördes med hjälp av folkskolans lärare, som också värvade prenumeranter bland eleverna. Därigenom kunde tidningen bli tillgänglig även i små skolor på landsbygden. Gensvaret på *Jultomten* blev stort. Redan 1895 hade tidningen en upplaga på 250 000 exemplar (Furuland 45). Men framgången handlade inte bara om stora upplagor utan också om inlevelse och väckt skrivlust. Om det vittnar den omfattande samling brev till *Jultomten* som finns bevarad i Svenska barnboks-institutets arkiv.

Det är ett urval av dessa brev – och de bilder som omnämns – som vi analyserar i den här artikeln. Artikelns fokus är på några barns skriftliga responser till bilder i tidningen *Jultomten* från åren 1897, 1898 och 1905. Det speciella med dessa barnbrev är att de ger personliga synpunkter på innehållet i *Jultomten*. Vårt syfte är att undersöka hur barn i folkskolan runt sekelskiftet 1900 läste och kommenterade *Jultomten*, framför allt dess bilder, och i vilken mån bilder, tomtebrev och barnbrev kom att samspela och därigenom leda till läsarengagemang.

Historisk kontext och tidigare forskning

Under decennierna kring år 1900 var de materiella förutsättningarna för läsning och umgänge med böcker eller tidningar begränsade för de fattigaste barnen. Enligt Mats Dolatkah var faktorer som trångboddhet, brist på belysning eller förvaringsutrymmen för böcker något som kunde medföra hinder för det läsande barnet (191). Barn

som gick i folkskolan för mer än 100 år sedan, i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, kunde ta del av skolböcker i skolan och i hemmen fanns oftast en bibel eller katekes som läsmaterial, men inte så mycket mer. Men från 1900-talets början fick barn större möjligheter till nöjesläsning. Därtill hade julklappseden vid sekelskiftet spridit sig till alla samhällsgrupper, vilket bidrog till att skapa förväntningar hos barnen på att få en julgåva, något som genererade en marknad för barnjultidningar (Furuland 44). Under 1890-talet började förlagen därför trycka illustrerade jultidningar för barn med ambitionen att erbjuda folkskolebarnen läsning av god kvalitet. En förutsättning var att tryckeritekniken hade utvecklats och blivit billigare. Dessutom gick det nu att framställa attraktiva tryck med flerfärgsillustrationer.

Dolatkhah menar att läsandet i Sverige kan betraktas som bottnande i en borgerlig (sekulär) och en folklig, religiöst grundad läskultur. Denna uppdelning kom att successivt förändras, och decennierna kring 1900 kan ses som en tid av förändringsprocesser som även omfattar läsandet och barns möjligheter till läsande. Samhällsförändringar som demokratisering, industrialisering, folkrörelsernas framväxt och att nya pedagogiska idéer växte fram möjliggjorde nya läsbeteenden. Tidningen *Jultomtens* storhetstid sammanfaller med den brytningstid som Dolatkhah beskriver. Läsandets karaktär förändras från att ha varit ett "mottagande från en överhet tillsatt av Gud" till att successivt bli mer självständigt och ett " eget begrundande" av texterna kan uppstå (85).

Som Sonja Svensson påpekar fanns redan när folkskolan infördes 1842 en tradition av läskunnighet i Sverige, och hon hävdar vidare att det ansågs nödvändigt med en grundkompetens i att kunna läsa "hjälpigt innantill" (20). Efter folkskolans införande skulle alla barn från nio års ålder vara inskrivna i skolan. Den tidigare grundkompetensen med innantilläsning skulle byggas på med skrivkunnighet, kunskaper i de fyra räknesätten och läsning av antikvastil. Grundförutsättningarna (läsförmåga) var alltså uppfyllda samtidigt som behovet av läsmaterial var stort när *Jultomten* och liknande publikationer lanserades.

Som Emily Bruce visar var det vanligt att barn inom över- och medelklassen i Europa skrev brev redan under upplysningstiden (251). Mer närliggande har Anna Wegener (2021) undersökt barns brev till författaren Karin Michaëlis, vars böcker om Bibi var populära under första hälften av 1900-talet. Brevskrivandet betydde att barnen fick träna på både språklig formuleringsförmåga och att förhålla sig till mottagaren, då det gällde att skapa band och nätverk med

familj och släkt som kunde befinna sig på annan plats än i barnets hem. Barn kunde få undervisning om att skriva brev i hemmet eller genom skolan, och det fanns också brevskrivningsmanualer med instruktioner om hur barn skulle formulera sig artigt. Att lära sig konventioner för brevskrivande var viktigt för barn från över- eller medelklassen i äldre tider i Europa (Bruce). Även om vår undersökning gäller brev i Sverige under sekelskiftet 1900 finns beröringspunkter med Bruces undersökning, dels genom själva brevgenren, dels genom barnens ålder. En gemensam nämnare är också vårt fokus på verkliga barnbrev – ett ofta förbisett forskningsmaterial – och hur det materialet kan bidra med värdefull kunskap om hur barn socialiseras in i samhället genom att tränas i att formulera och uttrycka sig, till exempel genom att skriva hälsningar och avskedsfraser.

Teori

Enligt Evelyn Arizpe och Morag Styles kan bildreception indelas i olika utvecklingsfaser. I den första fasen påverkas betraktaren allmänt av innehåll, färg, form och komposition. I fas två fokuseras bilden mer ingående och analytiskt; det är den estetiska nivån av respons. I nästa fas kommer betraktaren att söka sammanhang med sina egna erfarenheter och ställa frågor som hänger samman med upplevelsen av bilden. I fas fyra betraktas bilden med fokus på det som betraktaren tidigare missat, kanske med resultatet att hen kan placera in sin upplevelse av bilden i sina tidigare erfarenheter och kunskaper.

I sitt begreppsbygge utgår Arizpe och Styles här framför allt från Sandra Maduras och Barbara Kiefers tidigare forskning. Madura delar liksom Arizpe och Styles in barns bilderboksresponser i en första deskriptiv respons i vilken barnen beskriver bilden och summerar händelser i berättelsen. Den beskrivande responsen följs därefter av en tolkande respons där berättelsen kommenteras och personliga erfarenheter vägs in (43).

Kiefer utvecklade tidigt en modell för hur barn skapar mening av bilderböckernas bilder. Hon delar in receptionen av bilder i en informativ fas med kommentarer om innehållet i bilderna och jämförelser med andra bilder, inferenser, följt av en fantasifull fas där barnen ger sig in i berättelsen med kommentarer om den. Ytterligare en fas tillkommer där barnen kommenterar innehållet i bokens berättelse, uttrycker känslor och åsikter om karaktärerna och utvärderar bilderna.

Faserna som beskrivs av Arizpe och Styles, liksom av Kiefer och Madura, utgår från barns *muntliga* respons till bilder. När den estetiska utvecklingen beskrivs är utgångspunkten muntliga responser till bilder eller till konstverk. Det handlar ofta om longitudinella studier (se t.ex. Kiefer), vilket öppnar för att se förändringar i responserna och en utveckling över tid. I föreliggande artikel är responserna skriftliga, och någon förändring eller utveckling över tid kan vi därför inte spåra för enskilda läsare/skribenter. En annan skillnad är att barnbrevet till tomten inte bara utgår från bilder utan också från redaktörsbrev och/eller de berättelser som bilderna figurerar i.

Likväl menar vi att indelningen i faser är användbar, och Arizpe och Styles samt Kiefers och Maduras kategoriseringar har därför fungerat inspirerande för föreliggande studie. Genom att analysera breven utifrån de tre kategorierna (läsar)engagemang, bildtolkning och identifikation har vi kunnat få syn på olika förhållningssätt till bilderna i *Jultomten* och olika grader av estetisk mognad eller, om man så vill, det vi kan kalla visuell litteracitet. *Läsarengagemang* inbegriper hur bilden påverkar barnet direkt och känslomässigt. Här väger vi också in barnets svar på de frågor och den information om bilden som kommuniceras i redaktörens tomtebrev. Den här fasen svarar mot Arizpe och Styles första deskriptiva fas och Kiefers två första (information och fantasi). *Bildtolkning* handlar om ett uppvisande av en mer tolkande attityd till bilden (Arizpe och Styles andra fas), men också en större dos fantasi, där bildinnehållet broderas ut (Maduras andra fas). Till sist har vi *identifikationsfasen* där barnen kopplar bilden, och i viss mån tomten (som både figurerar i många av bilderna och är korrespondent) till sina egna liv, sina egna erfarenheter och sin sociala kontext. Den svarar mot Arizpe och Styles tredje och fjärde fas och mot Kiefers tredje, "personliga", fas.

Material och metod

Barnbrevet till *Jultomten* i Svenska barnboksinstitutets arkiv är organiserade i separata mappar, och de utgör därmed en sammanhållen och strukturerad del av arkivets större brevsamling. Däremot är barnbrevet i sin tur inte enhetligt arkiverade; vissa är till exempel sammanförda årsvis medan andra inte är det. Efter en genomgång av det arkiverade brevmaterialet till *Jultomtens* redaktion återfanns 541 brev som var årsvis sorterade i tre mappar: 1897 (57 brev), 1898 (278 brev) och 1905 (206 brev). Av praktiska skäl valdes därför just dessa tre år som fokus. Tidsspannet var dessutom så pass stort att det

sannolikt gav en representativ bild av brevens innehåll under åren runt sekelskiftet 1900. Av de 541 breven innehöll 44 brev bildkommentarer, vilket var det vi ville lyfta fram i vår undersökning. Men även begränsningen till tre år visade sig otillräcklig – materialet var för omfattande. Till sist valdes omslagsbilderna för de tre åren 1897, 1898 och 1905, eftersom dessa fått mest kommentarer, sannolikt beroende dels på omslagets privilegierade positionering, dels på att tomteredaktören som regel anspelar på det i sitt tomtebrev. Som jämförelse analyseras ytterligare en bild, "Ängeln på taket", som även den hamnade i topp när det gällde kommentarer.² Totalt analyseras alltså fyra bilder i den här artikeln. I samband med de fyra bilderna citeras och kommenteras nio barnbrev.

I genomförandet av studien av barnbreven är tillvägagångssättet närläsning och textanalys. Detta motiveras av att syftet med studien är att belysa hur barnen beskriver bilderna i sina brev och på vilket sätt dessa fungerar som identifikationsobjekt för barnen. Som konstaterats framhålls tre responskategorier till textinnehållet: läsarengagemang, bildtolkning och identifikation. Dessa kategorier tydliggörs i artikeln genom citat från breven. I analysen tar vi också hänsyn till det som kan kallas korrespondens-situationen, nämligen tomtens brev till sina läsare, och sättet på vilket läsarna svarar på tomtebrevet eller använder sig av information från tomtebrevet i bildtolkningarna.

Tomtebrevet och barnbreven

En bidragande orsak till tidningens genomslag var, som Sonja Svensson påpekar (71), att redaktören förmådde upprätta en kommunikation med läsarna, något som gjordes i en lekfull anda under fiktiv jultomte-identitet (bild 1). Det skulle inte ha fungerat att redaktörens brev till läsarna (folkskolebarnen) var undertecknat med "redaktören", eftersom brevet då skulle gestaltat sig som vore det formulerat av en vuxen i sin yrkesroll, vilket skulle kunna upplevas som ett distanstagande från barnen. I *Jultomten* positionerar sig mottagaren av barnbreven och hans medarbetare därför som gestalter i en fiktiv tomtevärld. Redaktören skriver ett tomtebrev till läsarna, där han beskriver något av innehåll och bilder i tidningen, och ber barnen om kommentarer till dessa. Det är en inbjudan till att formulera sig kring innehållet i tidningen, en möjlighet att framföra tankar om vad som varit speciellt tilltalande i tidningen. Tomtebreven undertecknas med "farbror Jultomten".

I tomtebreven adresseras läsarna med "Käraste småtingar" (1897), "Käraste små vänner" (1898) och "Mina kära små vänner"

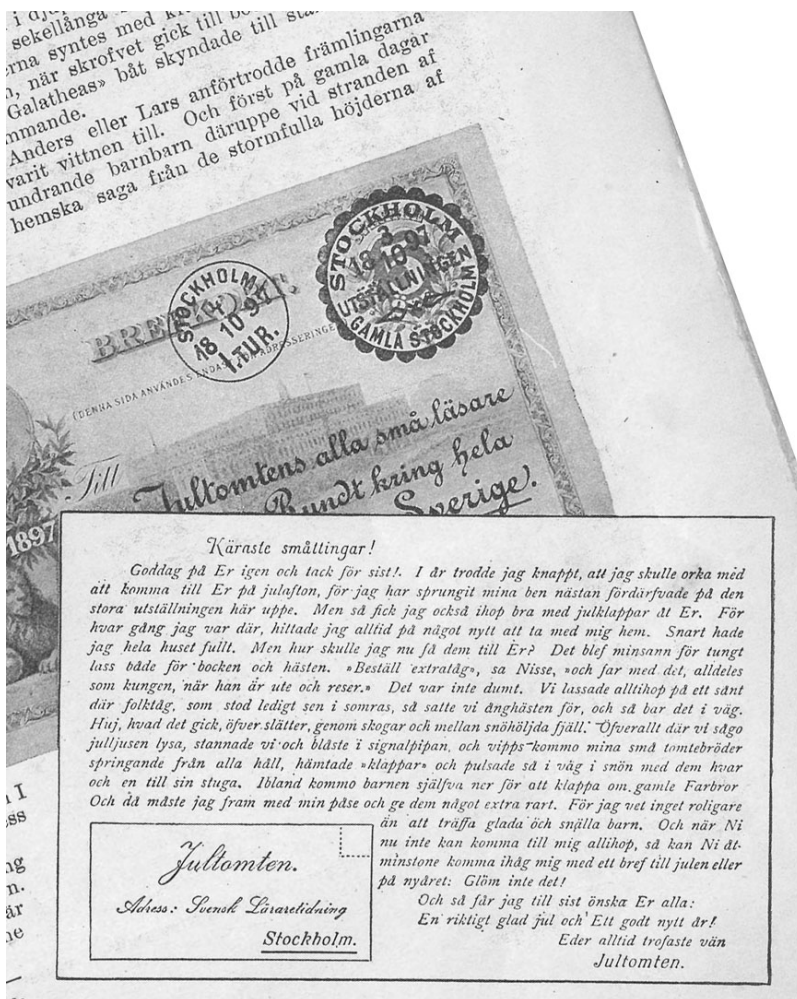

Bild 1. Tomtebrev, Jultomten 1897.

(1905). År 1898 inleder tomtens sitt brev med att kommentera hur tidningens framsida visar hur han är ute med sin kälke och kuskar runt med julklappar. Månen lyser och det är kallt men tomtarna ska fullfölja sitt uppdrag. Här framträder bilden av en jultomte som beskriver sig som pålitlig och strävsam. När redaktören talar om vad som händer på omslagsbilden kan denna beskrivning utgöra en väg in i bildberättelsen, där en berättelse om bilden formuleras och berättaren är en del i bildens händelseförlopp. Det finns en direkt ingång till att ge sig in i berättelsen som fungerar som en vägledning för barnen.

I slutet av breven riktar sig tomtens till läsarna med en vädjan, som i exempelvis 1905 års jultomtebrev: "tänk då också en smula på mig och skriv några rader till gamle Farbror Jultomten" (25). En liknande öns-

kan formuleras i 1897 års tomtebrev, då barnen uppmanas att "åtminstone komma ihåg mig med ett bref till julen eller på nyåret" (14). Läsarna uppmanas alltså genom redaktörens tomtebrev att skriva svarsbrev, och i tomtebrevet formuleras mottagarens förväntningar.

Alla arkiverade brev till *Jultomten* från åren kring sekelskiftet 1900 innehåller julhälsningar till Farbror Jultomten och hans medhjälpare Nisse och Tusse. Brevens utformning visar att barnen har följt den form för brev som redaktören etablerar i tomtebreven. Först kommer inledning med hälsningsfraser till Farbror Jultomten och medhjälparna. Sedan kommer en motivering till varför brevskrivaren har känt sig manad att skriva. Det handlar ofta om en reaktion på redaktörens tomtebrev där det framkommer att jultomten uppskattar brev från barnen. De avslutande fraserna innehåller jul- och nyårshälsningar till tomtarna, samt barnets underskrift.

Barnens brev till tomten är tydligt påverkade av tomtebrevets innehåll och struktur. I *Jultomtens* tomtebrev inbjuds läsarna att skriva om vad de har uppskattat i tidningen, vilket de också gör (bild 2). Barnläsarna ges också möjlighet till vidaretolkning av det som står i tomtebrevet och vad som syns i bilderna. I flera fall leder sådan reflektion vidare till fördjupad inlevelse och identifikation.

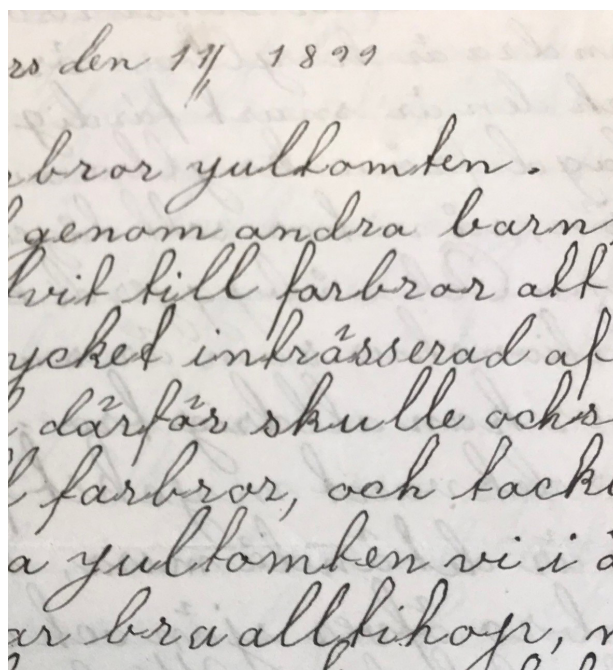

Bild 2. Exempelbrev till tomten.

Läsarengagemang

I den följande analysen diskuteras fyra *Jultomten*-bilder med tillhörande barnbrev. De två första exemplen fokuserar läsarengagemang. Därefter ges exempel på bildtolkning, och till sist lyfts några brev fram som visar på identifikation och inlevelse. Denna uppdelning är teoretisk, för tydlighetens skull. I verkligheten manifesteras de olika faserna (för att tala med Kiefer) mer eller mindre i de flesta exemplen. Det är alltså inte alltid möjligt att hålla isär vad som är tecken på läsarengagemang, vad som är exempel på bildtolkning och vad som är identifikation. Men i analysen strävar vi efter att göra det så tydligt som möjligt.

I det första exemplet ser vi hur "tre små flickor" entusiastiskt och familjärt svarar på "käre farbror jultomte[ns]" frågor och uppmaningar genom att kommentera bilden "Ängeln på taket" från 1898 års *Jultomten* (bild 3). De skriver:

Godt nytt år käre farbror jultomte. Tack för sist. Wi äro tre små flickor som hafva läst i jultomten och eftersom vi i ditt bref hörde att du gärna ville veta hvilken berättelse vi tyckte bäst om, så tyckte vi att det var Ängelen på taket som Jenny Nyström ritat. Wi tycka så bra om Jenny Nyströms målningar och det skulle vara så roligt ifall vi fick se hennes porträtt i nästa Jultomte ty i alla jultidningar som vi har haft har hon ritat så vackert. (Tre flickor)

Citatet visar både att de tre skribenterna är obesvärade i sin kommunikation med tomten, och att de är väl förtrogna med en av de konstnärer som illustrerade *Jultomten*, Jenny Nyström. Skribenterna framstår alltså som redan inbitna och välinformerade läsare. Exemplet visar också att läsningen inte var en individuell aktivitet. Barnen har läst tillsammans, aktiviteten har skett i ett socialt samspel, och de är helt eniga om vilken berättelse och illustratör som de föredrar. Deras engagemang och gensvar på tomtebrevet signaleras både i den artiga inledningsfrasen och i kommentaren [vi] "hörde att du gärna ville veta hvilken berättelse vi tyckte bäst om". Skälet de anger för varför de valt just "Ängeln på taket" är att de redan känner till Jenny Nyströms illustrationer och tycker att hon ritat "så vackert". Det är alltså inte fråga om någon direkt bildtolkning, och inte heller handlar det om identifikation eller koppling till sin egen erfarenhet. Responsen kan hänföras till den första fasens läsarengagemang: en bild som appellerar till och engagerar läsarna. Det svarar mot Arizpe och Styles första fas där den spontana estetiska upplevelsen är i fokus.

Bild 3. "Ängeln på taket" av Jenny Nyström, *Jultomten* 1898, s. 8.

Bildtolkning

Bildtolkning handlar både om ett uppvisande av en mer tolkande attityd till bilden (Arizpe och Styles) men också en större dos fantasi, där bildinnehållet broderas ut (Kiefer). I brevsamlingen fokuserar många på de bilder där tomten eller hans medhjälpare själva är med, som på *Jultomtens* omslag 1897 (bild 4). I responserna till omslaget kan vi se exempel på såväl läsarengagemang som aktiv bildtolkning.

I redaktörens tomtebrev från 1897 kan man läsa att "Farbror Jul-tomten" färdas med ett folktåg "alldeles som kungen, när han är ute och reser" (14). Redaktören skriver vidare att ett extratåg till tomten har beställts på Nisses förslag och att det bar iväg med "ånghästen" genom "skogar och mellan snöhöljda fjäll" för att leverera barnens julklappar.

Bild 4. Omslagsbild av Jenny Nyström, *Jultomten* 1897.

Både omslagsbilden och tomtebrevet har inspirerat till brevskrivande. Ingrid skriver:

Det var riktigt bra att farbror åkte lokomotiv så farbror slapp frysa. Men jag tycker att farbror skulle taga på sig ett par stora stöflar annars så fryser ju farbror i synnerhet när farbror är ute på sina långresor. Jag undrar hur många rara saker farbror har i sin påse. Farbror ser så hjärtans glad ut när farbror delar ut sina präktiga julpresenter åt barnen. (Ingrid)³

Här ser vi exempel på engagemang med det vänliga tilltalet till "farbror" och den uppskattande responsen på bilden ("rara saker", "präktiga julpresenter"). Men här finns också en skarp blick för detaljer. Ingrid konstaterar i sitt brev att tomten saknar "stora stöflar" och därför riskerar att frysa. Vidare undrar hon över påsens innehåll och lägger märke till att tomten ser glad ut – alltsammans tecken på förmåga till bildtolkning.

Det går förstas att invända att brevresponsen här och annorstädes är styrd av konventioner och genreförväntan snarare än av äkta inlevelse (eller att det åtminstone är omöjligt att avgöra) eftersom barnen vet vad som förväntas av dem. Men poängen är snarast att tomtebrevet och bilden det utgår från uppvisar en realiserbar tolknings- och responspotential, inom ramarna för text- och bildkonventionerna.

Läsaren Hilma skriver med liknande iver och engagemang: "Det skulle vara roligt att få resa till farbror och hälsa på. Det skulle vara roligt att riktigt få se. Farbror reser riktigt skantilt kommer åkande på tåget och farbror och jultomtevännerna springer med sina röda pekkelmössor". Hilma uttolkar inte bilden lika ingående som Ingrid, men kommenterar de röda "pekkelmössorna" (tomteluvarna), vilket är betydelsefullt eftersom detta var första årgången med fullfärg på omslaget. Ingrids och Hilmas engagemang och inlevelse i tomtevärlden kan tolkas som en form av lättisam korrespondens. Tomtebrevet inbjuder till lekfull kommunikation och uppmanar barnen att berätta vad de tycker om tidningen. Barnen i sin tur känner sig trygga och vågar tillåta sig att skoja med *Jultomten*-redaktören, som när Hilma skriver att "Farbror reser riktigt skantilt", vilket förstas också är en tolkning av bildmotivet med tåget i centrum. Tomtebrevets familjära tilltal förstärks också av omslagsbilden där några barn står nära den "hjärtans glada" tomten och en del till och med håller om honom, medan andra kommer springande fram till honom. Bilden och tomtebrevet samverkar när barnens läsarengagemang aktiveras och leder vidare in i tolkning och identifikation.

Identifikation

Läsarengagemang och bildtolkning är också tydligt i vårt nästa exempel, men här är draget av inlevelse och identifikation mer framträdande än i de tidigare exemplen. Madura kopplar det till egna erfarenheter, och Kiefer talar om en personlig fas. Vi benämner det identifikation. Vårt exempel hämtar vi från framsidan av *Jultomten* från år 1905, en bild som visar en stor svart järngryta fylld med gröt (bild 5). I redaktörens brev från 1905 beskrivs och kommenteras bilden utförligt:

Först laga vi julgröten. Vi ha en stor gryta, som det går minst hundra liter i, och den koka vi alldeles full med risgrynsgröt. Nisse är kock, och du kan tro, han lagar fin gröt; den lägger sig alldeles som bomull kring hjärtat. Grytan är så hög, att han måste stå på en stege för att kunna se den. Hela tiden rör han i bottnen med en stor slef, så att gröten inte ska brännas vid. Finns det något värre än vidbränd gröt? Tusse får sig allt emellanåt en grötklick för att känna, om den är färdigkokt. Och när den det är, så knackar jag med slefven i grytan, och då komma alla små flitiga tomtar i granngårdarna till oss. Fat och skedar ha de med sig. Hvar och en får av Nisse en stor slef gröt, och så sätta vi oss alla rundt kring elden och hålla riktigt julkalas. Kissemissen får litet mjölk i en skål, för han är, som Ni vet, rädd för het gröt. (*Jultomten* 1905, 25)

Läsaren Birger har uppenbarligen funderat över bilden och tomtebrevet. Han skriver:

O, hvad det skulle vara roligt att se och få vara med när farbror jultomten och Nisse och Tusse koka gröt, och i en så stor gryta sen. En så stor gryta har jag aldrig sett. Men jag skall leka att jag är farbror jultomten och mina bröder får vara Nisse och Tusse och vi ska koka gröt i mammas gryta i jul men den är inte så stor, för den går bara 6 liter uti, men det är inte hundra det. Men jag skulle så gärna vilja smaka Nisses gröt. Nisse är en duktig tomte som kan koka så god gröt, utan att bränna vid den. Vidbränd gröt smakar rysligt illa. Tusse måtte ha en stor mage som kan smaka på gröten hela tiden medan den kokar. Och kissarna sedan, ska de också äta av Nisses goda gröt men de ha ju inga skålar och skedar. Men de små tomtarna kan ju blåsa på gröten åt kissarna, så kan de också äta gröt så kan Nisse knyta fast skedarna på kissarna så kan de också sitta som små tomtar och äta gröt. (Birger)

Birgers brev ger prov på engagemang i tomtevärlden med kommentarer om och till "farbror jultomten". Upprepanandet av tomtebrevets bedömning om hur duktig Nisse är på att koka gröt är ett annat ex-

empel på att han lever sig in i brevleken, liksom när han hittar en lösning på kattens problem med för het gröt: "de små tomtarna kan ju blåsa på gröten åt kissarna". Även storleken på grytan, som poängteras av redaktören och också syns tydligt på bilden, liksom det gräsliga med vidbränd gröt, kommenteras av Birger.

När det gäller bildtolkning tillför inte Birgers brev så mycket. Hans brev utgår nästan helt från tomtebrevets innehåll. I stället går Birger direkt över i identifikationsfasen. Hans brev upptas av sådant som ligger nära hans egen erfarenhetsvärld som mammans 6-litersgryta. Dessutom handlar hans respons inte bara om vad tomtar och kissar kan göra, utan han lever sig in i situationen – vill se, vill smaka, vill själv leka att han är Farbror Jultomten med sina bröder och koka gröt.

Bild 5. Omslagsbild av Jenny Nyström, *Jultomten* 1905.

Ett tema som inte tas upp av Birger, men väl av flera andra skribenter är önskan att gröten ska räcka till alla hungriga: "Önskar Nisses gröt skulle räcka till alla fattiga barn (John); "Nisses gröt, önskar den räcker till alla" (Sonja). Det här pekar mot en annan typ av identifikation och engagemang, som går bortom interaktionen med tomteredaktören, och som även pekar bortom det egna jaget. I de här exemplen ser vi medkänsla med andra, solidaritet med de som är fattiga.

Birgers lust att själv leka jultomte och de andra barnens önskan att gröten ska räcka till är exempel på både läsarengagemang och förmåga att förstå vad bilderna, och tomtebrevet, berättar. Men dessutom ser vi hur bilderna leder till identifikation, inlevelse och medkänsla. En anledning till det är att barnen kan känna igen sig och göra kopplingar till sin egen erfarenhet och livssituation. I 1898 års *Jultomten* skriver redaktören: "nog är det härligt att sitta härute i skogen och se hur månen lyser på den gnistrande snön" (25). Redaktören syftar på bilden på framsidan av tidningen där tomten ses sitta på en kälke i skogen i det snövita landskapet. Mot denna fridfulla bild ställer brevskrivaren Hulda sitt eget Västanfors:

Nu ska jag väl tala om för farbror hur det ser ut här i Västanfors, nu är det lif och rörelse här skall farbror tro. Nu bygger di två järnvägar här, den ena är Vansbrobanan och den andra är Krylbo-Örebro banan och den är snart färdig. Vi bor mitt i Västanfors och har bara två minuters väg till stationen. Och Västanfors ligger strax intill Fagersta stora järnverk. Här slåss dom just inte så mycket men i Sundby en by strax intill där slåss dom har jag hört. Det är en hytta här och ett juteri och allt möjligt annat. Om farbror kom hit blef farbror alldeles förskräckt. (Hulda)

Till skillnad från de brevskrivare som vi mött tidigare talar inte Hulda om att hon vill åka till tomten. Inte heller tolkar hon bilden eller tomtebrevets kommentarer, mer än indirekt. I stället är hon fast förankrad i sin egen verklighet, och den skiljer sig väldigt mycket från tomtens. I Västanfors är det nära till järnvägar och till Fagersta järnverk, och "juteri och allt möjligt annat". Hos Hulda är det "lif och rörelse" - till skillnad från i tomtens fridfulla miljö, får man anta. Och i Sundby, "en by strax intill" Västanfors, "där slåss dom". Huldass slutsats är att om "farbror kom hit blef farbror alldeles förskräckt". Men Hulda verkar däremot inte så förskräckt. Kanske kan man rentav ana en viss stolthet över "livet och rörelsen". Hulda går likväl in i den förväntade rollen av att skriva till *Jultomten* (något som tomteredaktören regelmässigt efterfrågar) och att kommentera omslaget, även om hon sedan eftertryckligt landar i den egna verkligheten.

Avslutning

Hur läste och kommenterade sekelskiftets läsare *Jultomten*? Och hur kom bilderna att främja deras läsarengagemang, bildtolkning och möjligheter till identifikation? Bilderna bjuder in, men som vi sett spelar även tomteredaktörens brev en viktig roll. I vissa fall leder det första engagemanget över i bildtolkning, och vidare till inlevelse och identifikation. I exemplet Birger hoppar skribenten över det medvetna bildtolkandet och kopplar i stället bilden direkt till sin egen verklighet. Rent konkret kommenterar barnen detaljer i bilderna, som tomtarnas mössor, jultomtens stövlar eller hur katten skulle kunna äta gröt med sked. Det är specifika företeelser, föremål och djur som ligger nära barnens egen erfarenhet. Engagemanget för exempelvis Nisse och Tusse som är i färd med att koka gröt på 1905 års framsida är påtagligt. Barnen kan identifiera sig med de små tomtarna och med den vardagsnära sysselsättningen. Brevet visar också att barnen uttrycker altruistiska önskningar, inspirerade av bilden, om att gröten måtte räcka till alla fattiga och hungriga barn. Bilderna är en källa till igenkännande och identifikation som i samverkan med texten om de medverkande gestalterna leder till vidaretolkning från läsarnas sida.

Att studera barnbrev från en förfluten tid ger en historisk perspektivering som kan bidra till att visa hur läsarengagemang och identifikation förmedlas av text och bild. Med Kiefer och Madura hävdar vi att identifikation är viktig för att barnen ska engagera sig i bilderna, vilket också kan medföra att deras fantasi engageras och att de ger sig in i handlingen. I *Jultomtens* fall åstadkoms detta genom tomtebrevet, som tillhandahåller en modell för hur läsarens brevsvaret skulle kunna se ut och vad de skulle kunna innehålla. Genom att kommentera enskilda bilder, ofta omslagen, skapar tomtebrevet dessutom ett intresse för att tolka och leva sig in i bilder och berättelser.

Brevmaterialet visar barns engagemang för innehållet i *Jultomten*. Redaktören har skapat ett sätt att bemöta läsarna genom en fiktiv identitet, Farbror Jultomten, som kommunicerar med läsarna genom tomtebrevet, vilket även fungerar som ett uttalat ramverk och en modell för hur barnen kan skriva sina svarsbrev genom frågor, uppmaningar och genom att ta upp olika saker som visas i framför allt omslagsbildern. Genom att ta del av texter, bilder och redaktörens vädjan om att ge respons blir barnen engagerade och känner att deras bidrag är viktigt och uppskattat.

Slutligen menar vi att vår läsning av barnens brev till *Jultomten* bidrar till förståelsen av bildläsningens faser – eller nivåer av visuell litteracitet – så som den utvecklats av tidigare responsteoretiker (Kiefer; Madura; Arizpe och Styles). Det gäller både den allra första fasen och den sista. Till att börja med tillhandahåller tomteredaktörens brev en väg in i bilderna och visar hur det är möjligt för barnen att formulera sig kring dem – inspiration och ramar. Detta är något som det här materialet ger en unik inblick i. Därefter låter bilderna sig tolkas i dialog med tomtebrevet och det barnen tar med sig in i läsningen av fantasi, lek och erfarenhet. Denna andra fas är helt i linje med tidigare forskning. När det gäller den sista fasen eller nivån – identifikation – kan vi även se att det personliga och den egna erfarenheten är viktigt, vilket tidigare forskning också pekat på. Men något som är tydligt i materialet är att identifikationen till sist inte bara leder ut ur bilden och tillbaka in i verkligheten, utan också bort från jaget och mot en mer kollektiv och solidarisk verklighetsuppfattning. Om detta har att göra med den då rådande tidsandan och kulturen, eller om det beror på att just de här barnen skrev till tomten går dock inte att avgöra.

Biografisk information: Björn Sundmark är professor i engelska vid Malmö universitet, där han bland annat forskar och undervisar i barn- och ungdomslitteratur. Han har varit ledamot av svenska Statens kulturråd och ordförande i Augustprisjuryn. 2014–2018 var han redaktör för tidskriften Bookbird utgiven av IBBY. Han har skrivit ett stort antal kultur- och forskningsartiklar och böcker om barnlitteratur genom åren. Tillsammans med Per Gustavsson (bild) kom han under 2022 ut med bilderboken Klättra i träd (Opal).

Sirkka Ivakko är universitetsadjunkt vid Malmö universitet där hon huvudsakligen undervisar i engelska för blivande lärare. Vidare har Ivakko ämnesansvar för undervisningsämnet engelska inom grundlärarutbildningen samt är examinator i verksamhetsförlagd utbildning för blivande förskollärare. Våren 2020 genomförde Ivakko avslutande studier i masterutbildningen inom huvudområdet ämnesdidaktik genom färdigställande av masteruppsatsen "Barns brev till Jultomten. Läsglädje, engagemang och literacyutveckling".

Noter

1 Artikeln vidareutvecklar vissa aspekter av Sirkka Ivakkos masteruppsats "Barns brev till *Jultomten*. Läsglädje, engagemang och literacyutveckling" (2020).

2 I den större undersökningen analyseras ett större antal bilder och bildkommentarer (Ivako).

3 Information om lagstiftning och riktlinjer angående upphovsrätt har hämtats från www.digisam.se efter konsultation av Riksarkivet. Tolkningen av informationen från Digisam är att barnbrev skulle kunna finnas sig inom kategorin "opublicerade verk" som kan användas för forskningsändamål. Barnens integritet, eller de anhörigas identitet, kan anses vara skyddad eftersom endast årtal och brevskrivarens förnamn anges i arbetet.

Litteratur

Arizpe, Evelyn och Morag Styles. *Children Reading Picturebooks. Interpreting Visual Texts*. Oxford, Routledge, 2016.

Birger. Brev till *Jultomten*. 16 december 1905. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Bruce, Emily. "Each Word Shows How You Love Me. The Social Literacy Practice of Children's Letter Writing (1780–1860)". *Paedagogica Historica*, vol. 50, nr 3, 2014, s. 247–264, doi.org/10.1080/00309230.2013.851716.

Dolatkhah, Mats. *Det läsande barnet. Minnen av läspraktiker, 1900–1940*. Diss., Högskolan i Borås/Göteborgs universitet. Göteborg, Bibliotekshögskolan Borås, 2011.

Furuland, Lars. "Jultidningen – en sekelgammal tradition". *Jultomten. Ur Skolbarnens gamla jultidning*. Stockholm, Gidlunds, 1980, s. 44–47.

Hilma. Brev till *Jultomten*. 2 december 1897. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Hulda. Brev till *Jultomten*. 11 januari 1899. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Ingrid. Brev till *Jultomten*. 26 december 1897. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Ivacko, Sirkka. "Barns brev till *Jultomten*. Läsglädje, engagemang och literacyutveckling". Masteruppsats, Malmö universitet. MUEP, Malmö University Electronic Publications, Education and Society, 2020.

John. Brev till *Jultomten*. 17 december 1905. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Jultomten 1897. Stockholm, Svensk läraretidnings förlag, 1897.

Jultomten 1898. Stockholm, Svensk läraretidnings förlag, 1898.

Jultomten 1905. Stockholm, Svensk läraretidnings förlag, 1905.

Kiefer, Barbara. "Children's Responses to Picture Books. A Developmental Perspective". *Journeying. Children Responding to Literature*, redigerad av Kathleen E. Holland, Rachael A. Hungerford och Shirley B. Ernst, London, Heinemann, 1993, s. 267–283.

Madura, Sandra. "An Artistic Element. Four Transitional Readers and Writers Respond to the Picture Books of Patricia Polacco and Gerald McDermott". *National Reading Conference Yearbook*, 47, Chicago, National Reading Conference, 1998, s. 366–376.

Sonja. Brev till *Jultomten*. 6 december 1905. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Sundmark, Björn. "The Visual, the Verbal, and the Very Young. A Metacognitive Approach to Picturebooks". *Acta Didactica*, vol. 12, nr 12, 2018, doi.org/10.5617/adno.5642.

Svensson, Sonja. *Läsning för folkets barn. Folkskolans barntidning och dess förlag 1892–1914. Med en inledning om fattiga barns läsning på 1800-talet*. Diss., Uppsala universitet. Stockholm, Rabén & Sjögren, 1983.

Tre flickor. Brev till *Jultomten*. 1 januari 1899. Saga-arkivet, Svenska barnboksinstitutet, Stockholm, avdelning I: E – Inkomna skrivelser och korrespondens.

Wegener, Anna. *Karin Michaëlis' Bibi Books. Producing, Rewriting, Reading and Continuing a Children's Fiction Series, 1927–1953*. Berlin, Frank & Timme, 2021.